

J.S. Mill i vrhunac klasične škole

Malić, Danijela

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:722548>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-01-18**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma
«Dr. Mijo Mirković»

DANIJELA MALIĆ

J.S. MILL I VRHUNAC KLASIČNE ŠKOLE

Završni rad

Pula, 2017.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma
«Dr. Mijo Mirković»

DANIJELA MALIĆ

J.S. MILL I VRHUNAC KLASIČNE ŠKOLE

Završni rad

JMBAG: 0145031289, izvanredni student

Studijski smjer: ekonomija

Kolegij: Povijest ekonomske misli

Mentor: doc. dr. sc. Daniel Tomić

Pula, veljača, 2017.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani _____, kandidat za prvostupnika

_____ ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

_____

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA o korištenju autorskog djela

Ja, _____ dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom

_____ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

_____

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Klasična škola	3
2.1. Principi klasične škole.....	3
2.2. Predstavnici klasične škole.....	4
3. John Stuart Mill.....	7
3.1. O Millu, najbolje zna Mill.....	7
3.2. Učenik John Stuart i učitelj James Mill.....	8
3.2.1. Mill i utilitarizam.....	9
3.2.2. Mill i liberalizam	10
3.2.2.1. O slobodi	11
3.2.2.2. O pravima žena.....	12
4. Ekonomski doprinosi Milla.....	14
4.1. Mill o proizvodnji.....	14
4.2. Mill i „Teorija ponude i potražnje“	16
4.3. Mill opet o ponudi „Teorija o dobrima vezane ponude“	17
4.4. Mill o „Teoriji recipročne potražnje“	18
4.5. Mill-ova „Teorija opće ravnoteže u razmjeni“	20
4.6. Mill o stacionarnom stanju gospodarstva i preraspodjeli bogatstva.....	20
4.7. Mill-ova „Doktrina o fondu nadnica“	21
4.8. Mill o Državi i laissez-faireu.....	22
4.9. Socijalna i ekonomska politika prema Millu.....	23
5. Odricanje kao rezultat novog shvaćanja i poimanja Milla	25
6. Zaključak	27
Literatura	29
Popis slika	33
Sažetak	34
Abstract	35

1. Uvod

Širok opus djelovanja, Milla uvrštava među visoko priznate i pozicionirane ekonomiste, koji svoju važnost ima i daleko poslije njegova stvaranja i postojanja, u 21.stoljeću. Obzirom na njegovu važnost, veličinu koju predstavlja u krugovima svog djelovanja, nepotrebno je objašnjavati zašto se autor odlučuje za ovu temu završnog rada. Tema završnog rada i predmet istraživanja je „J. S. Mill i vrhunac klasične škole“. Kroz izlaganje će se pokušati približiti djelo i lik John Stuart Milla, život svestranog ekonomista, filozofa, liberalista. Cilj rada je približiti Millovo razmišljanje, ukazati na to koliko se razlikovalo ili podudaralo sa razmišljanjem ostalih ekonomista, prikazati njegove zasluge, teorije, ali i proširiti naučeno njegovim idejama. U završnom radu, nemoguće je obuhvatiti i prikazati sve što je John Stuart Mill učinio, postigao, doprinio na poljima svog djelovanja, ali auditoriju će prikazati ključno.

Autor se u radu koristi povijesnom metodom, metodom deskripcije, induktivnom i deduktivnom metodom, metodom analize i sinteze, metodom apstrakcije i konkretizacije. U skladu sa problemom i tematikom rada, metoda deskripcije koristi se pri opisivanju Millova života i teorija koje su u radu u središtu pažnje koje je Mill zagovarao. Metodom indukcije se zapravo koristi zbog pojedinačnih stavova kojim se dolazi do zaključka o općem stanju u kojem se gospodarstvo nalazi i način na koji je Mill došao do nekih svojih zaključaka. Obzirom da je Mill iz općih stanja dolazio do pojedinačnih zaključaka tako se i u radu, metodom dedukcije izvode pojedinačni zaključci iz općih. Metodom analize raščlanjuje se složenost na manje jednostavnije sastavnice, dok se metodom sinteze spajaju jednostavne misli u složenu misao. Apstrakcijom se odvajaju nebitni, a ističu bitni elementi, dok se konkretizacijom ističu osobine određenog predmeta ili pojave istraživanja. Prilikom izrade rada, autor se služi raznom literaturom, između ostalog stručnim i sveučilišnim knjigama, knjigama samog J. S. Milla objavljene u multimedijalnom obliku na Internetu, te ostalim znanstvenim radovima i člancima objavljenim na Internetu sa temom Milla i klasične škole. Literatura se navodi na kraju završnog rada, nakon Zaključka.

Dispozicijom rada, autor želi uvesti čitatelja osnovnim i općim informacijama i činjenicama do ključnog. Tako u dijelu koji slijedi nakon samog uvoda, u točki dva, govorimo o klasičnoj školi, njenim najvažnijim predstavnicima i principima škole za koje su se zalagali, te kojim su idejama vodili se u svojim istraživanjima. Klasična škola je izrodila mnoge

uspješne ekonomiste, ideje i teorije, pa tako i Milla kojem se posvećuje najviše pažnje u radu. Treća točka rada je rezervirana za John Stuart Milla, za njegovu biografiju koja je iznimna, ne čudi da je i sam Mill odlučio publicirati je, te za oca koji je najzaslužniji za njegove uspjehe. U dijelu rada koji govori o očevom utjecaju na Milla, u posebnim točkama se govori o poljima u kojima je Mill našao svoje mjesto zahvaljujući ocu i njegovom djelovanju, utilitarizmu te liberalizmu, te najvažnijim doprinosima. Četvrta točka rada je podijeljena na nešto više točaka, zbog ekonomskih teorija u kojima je Mill kritizirao i nadograđivao teorije ostalih predstavnika klasične škole. Mill je u ekonomiji bio vrlo angažiran, iako u kratkom periodu, postigao mnoge uspjehe u teorijama kojima se tada interesirao. Mill je svoj doprinos dao teorijama koje se bave proizvodnjom, stanjem na tržištu pod utjecajem ponude i potražnje, ulozi Države u gospodarstvu uopće, te o nadnicama koje su i za njega samoga bila svojevrsna „pomutnja“. Peta cjelina rada, ujedno i posljednja prije zaključka, prikazuje kako je Mill promijenio svoje mišljenje i zašto je taj period njegova djelovanja predstavljao vrhunac klasične ekonomije. Rasvjetljuje nam situaciju zašto Mill odustaje od nečega što je temelj klasične škole, a znamo da se smatrao klasičarem, te time pokreće lavinu oko nestajanja klasične škole. Na samom kraju, već spomenuti zaključak, točka 6, u kojem će se u jednom dijelu sabrati doprinos Milla, a u drugom kritički osvrnuti na opus njegovog djelovanja.

2. Klasična škola

Klasična škola pojavljuje se u Engleskoj krajem 18.stoljeća koja je tada u svoj snazi proživljavala industrijski razvoj i to iz potrebe za liberalnijom ekonomijom. Klasičari koji se tada pojavljuju uz svoje jake i čvrste teorijske argumente daju objašnjenja slobodi tržišta i imaju snažna uporišta u praksi. U širem smislu klasična ekonomija obuhvaćala je sve ekonomiste osim sljedbenike Keynesa, popularno nazvane „kejnezijancima“, a u užem smislu odnosila se na onaj dio ekonomskih teorija koje su svoje polazište imale u djelima i stavovima začetnika Adama Smitha, koji je najpoznatiji zbog svog djela koje je objavljeno 1776. „Bogatstvo naroda“. Razdoblje je započelo 1776. Smithom, a završilo Millovom smrću 1873.godine. (Ekelund i Hebert, 1997.)

Odnos pojedinca i države bila je glavna zanimacija i briga Smitha tada, uz funkcije koje državi pripadaju. Merkantilisti su u svojim teorijama, izvorom bogatstva smatrali promet, a fiziokrati su izvorom bogatstva smatrali rad u poljoprivredi, dok je Smith preuzeo stavove svojih prethodnika oko teorije radne vrijednosti. Smith je razvio teoriju troškova proizvodnje, te odredio tri dohotka: najamninu, profit i rentu, te tako vrijednost učinio zavisnom o dohotku koji se samostalno određuje.

Sredinom 19. st. dijeli se na 2 pravca:

1. neoliberalna klasična škola koja je započela marginalizmom 1871. i nastavila se s Marshallom, te
2. marksistička škola koja se osnovala kao kritika klasičnoj liberalnoj školi.

2.1. Principi klasične škole

Principi klasične ekonomije jesu temeljne pretpostavke i ideje na kojima se zasnivala filozofija svih klasičara, ono u čemu se vidjela njihova različitost i sličnost u pogledima (Čičin-Šain, 2014.):

- Zalagali su se za slobodno ekonomsko djelovanje, za liberalnu ekonomiju gdje se zalažu za slobodu pojedinca, slobodu kretanja robe, novca, kapitala, slobodno djelovanje zakona tržišta,

- Preferencije su im na prirodnom djelovanju naspram ekonomskih zakona, smatrajući da se sve može učiniti djelotvorno, te pritom zaobići zakone,
- Zalažu se za laissez faire¹,
- Fokusirali su se na konkurenciju i cijenu,
- Bogatstvo naroda uzrokuje produktivnost rada i sudjelovanje produktivnosti u ukupnom radu tog naroda,
- Razvili su teoriju komparativnih prednosti i objasnili princip opadajućih prinosa.

2.2. Predstavnici klasične škole

Najznačajniji predstavnici klasične ekonomije svoje su teorije i zaključke, saznanja i pitanja pronašli u ekonomistima, filozofima i kritičarima uopće, prije njih. Stoga se ekonomistima vremena klasičnog razdoblja, moraju dodati njihovi prethodnici koji su ih svojom mišlju potaknuli na sve ono što su stvarali poslije njih, čak i prije početka razdoblja klasicizma.

Najpoznatiji među onima koji su dali početne misli iz kojih se kasnije rađa klasična škola je William Petty čije je najznačajnije djelo ove tematike „Rasprava o porezima i doprinosima“², 1662. Bio je prethodnik klasične škole u Engleskoj. Svojim je razmišljanjem, djelovanjem utjecao na A. Smitha, u pogledima na javnu politiku. Pettyeva je koncepcija vrijednosti uključivala radnu vrijednost, a vrijednost novca određuje vremenom utrošenim za njegovu proizvodnju kako navodi Gonçalo L. Fonseca (2014.).

Poznati ekonomisti koji su svojim idejama i stavovima bili klasičari:

1. Adam Smith je studentima i učenicima ekonomije postao poznat i prva asocijacija kada se spomene njegovo djelo „Bogatstvo naroda“³, 1776. koje je pisao oko deset godina. Prvi je izradio ukupan sustav političke ekonomije. Pored vlastitog angažmana i doprinosa, dotadašnja istraživanja svojih predstavnika je preispitivao i širio svoj utjecaj na tek dolazeće ekonomiste. Predstavnik je ekonomskog liberalizma ali je svojim djelovanjem dao kritiku fiziokratima i merkantilistima. Neke od najznačajnijih teorija za koje mu se zasluge

---

¹ Pustite neka svatko čini što hoće i neka sve ide svojim tokom.

² (engl. A Treatise on Taxes and Contributions)

³ (engl. The Wealth of Nations)

pripisuju su: teorija podjele rada, teorija novca, teorija vrijednosti i cijena, teorija raspodjele, najamnine, profita i zemljišne rente. (Puškarić, 1994.)

2. Jean Charles Léonard de Sismondi bio je socijalist, predstavnik romantizma, a svoje je mjesto među klasičarima našao direktnim napadajima na kapitalističku proizvodnju, braneći obrtnike i „seljačku“ proizvodnju. Djelo kojim se istaknuo je rasprava “O trgovačkom bogatstvu”⁴, 1803. u kojem se zalagao za liberalizam Adama Smitha. Nakon što je promijenio poglede, sa Adama Smitha je prešao na političke i socijalne aspekte ekonomije („Politička ekonomija”⁵, 1815), te jačanjem uvjerenja sve to potvrdio i izrazio u „Nova načela političke ekonomije”⁶ iz 1819., u kojem se suprotstavio liberalizmu klasičara i njegovim predstavnicima, kritizirajući J. B. Saja i Davida Ricarda te Malthusa. (Stripić, 2001.)

3. Jean-Baptiste Say klasičar koji potječe iz Europe, angažiranost u političkoj ekonomiji prikazuje svojim djelima „Rasprave iz političke ekonomije“ poznata pod imenom „Traktat političke ekonomije”⁷, 1803. godine. Zakoni po Sayu temelje se na bogatstvu, a čimbenici proizvodnje prema njemu su rad, kapital i zemljište, a cijelu ekonomiju dijeli na tri osnovna dijela: proizvodnju, potrošnju i raspodjelu. Say je tržište smatrao samo regulirajućim mehanizmom. No, ono prema čemu svi prepoznaju Saja je njegov zakon tržišta koji je opstao sve do 20. stoljeća. kada je Keynes postavio svoju teoriju i time Sayovu ostavio u prošlosti. (Ferenčak, 2011.)

4. David Ricardo bio je pod utjecajem Adama Smitha i Roberta Malthusa. Shodno tome slijedio je Smitha u njegovim teorijama. Stoga je i najveću pozornost obratio područjima na kojima je Smith bio aktivan: teoriji vrijednosti, teoriji novca, teoriji kapitala, teoriji raspodjele, radnoj teoriji, teoriji nadnice, teoriji profita i razvoju društva sa notom pesimizma gdje je povukao na Malthusa. Među najpriznatijim djelom koje je napisao jesu „Načela političke ekonomije i oporezivanja”⁸, 1817. (Ferenčak, 2011.)

5. James Mill je ponajveći zagovaratelj Ricardovih ideja i teorija. Vjerovanje u pojedinačevu odgovornost za sebe same, prenio je na svog sina, baš kao i nastavljanje izučavanja Ricardovih teorija. Najpoznatije njegovo djelo je „Elementi političke ekonomije”⁹, iz 1821. (Ravlić, 1998.).

6. Thomas Robert Malthus bio je školovani svećenik koji nije bio pristalica Ricardove radne teorije vrijednosti. Napisao je mnoga djela neka od njih su „Načelo političke

---

⁴ De la richesse commerciale (tal.)

⁵ Political Economy (engl.)

⁶ Nouveaux principes d'économie politique (franc.)

⁷ Traité d'économie politique (franc.)

⁸ The principles of Political Economy and Taxation (engl.)

⁹ Elements of Political Economy(engl.)

ekonomije” i „Esej o načelima pučanstva”, „Sumarni pogled na načelo stanovništva“¹⁰, 1830. Najveće zasluge ima u zakonu o populaciji. Prema njemu se stanovništvo povećava po geometrijskoj, dok se proizvodnja hrane povećava po aritmetičkoj progresiji, gdje je iskazao svoje zastupane pesimistične stavove. Kritizirao je Sayov zakon, uz pretpostavku da ljudi ne moraju potrošiti sve što zarade. (Roguljić i ostali, 2013.)

7. John Stuart Mill sin već spomenutoga Jamesa Milla, kao takav bio je predispozicioniran za sljedbenika misli i djela Ricarda. Mill je činiteljima proizvodnje vidio prirodu, rad i kapital. Prema čemu je rad: proizvodni i neproizvodni, kapital: cirkulirajući i fiksni. Njegova „Načela političke ekonomije“¹¹, iz 1848. dugi su niz godina bila nezamjenjiva u literaturama studenata. (Medić, 2000.) Mill je društvenu proizvodnju dijelio između radnika koji su za svoj rad primali nadnicu, zemljovlasnika koji su primali rentu i kapitalista koji su ostvarivali profit. Veličina njegovog stvaralaštva je iznimna, stoga su sljedeća poglavlja rada, posvećena upravo John Stuart Millu.

Važnost klasične škole možda se najbolje vidi u tome koliko je ona danas zastupljena. Teorije i ideje njezinih predstavnika su danas priznate, proučavane, učene i sveprisutne. Autor smatra da bi i sami predstavnici ovog učenja, bili impresionirani koliko su njihove ideje briljantne, jer toga sigurno nisu mogli biti svjesni, koliko će postići i trajati njihove teorije. Klasična škola je iznijela ideje koje su kasnije ekonomistima i svima onima koji su se bavili ekonomijom pa makar i prolazno, zadale probleme u dokazivanju suprotnoga. Najpriznatiji ekonomisti toga vremena nisu izgubili na svojoj važnosti, a dozvoljeno nam je zaključiti da i neće.

---

¹⁰ A Summary View of the Principle of Population (engl.)

¹¹ Principles of Political Economy (engl.)

3. John Stuart Mill

„Naučio sam tražiti sreću ograničavanjem svojih želja, a ne kroz pokušaje da im udovoljim.“ (J. S. Mill, 1859.)

3.1. O Millu, najbolje zna Mill

John Stuart Mill rođen je u Londonu, 20.05.1806. „Autobiografija“ iz 1873. političkog mislioca J. S. Milla je pored eseja „O slobodi“ njegovo najčitanije djelo. Mill je memoarima prikazao svoje odrastanje, obrazovanje i život uopće, na vrlo srdačan način, želeći čitateljima pružiti što realniji dojam. Izrazita inteligencija koju je posjedovao, snažne ljudske emocije učinile su Milla osobom vrijedna divljenja. Djelom o vlastitom životu spojio je svoje dvije velike karakteristike, talent književnog izražavanja i filozofske misli.

Djelo je napisao u sedam cjelina¹², prikazujući zasebno faze života. Prva cjelina kojoj se posvetio, odnosno faza autorova života je djetinjstvo i najranije školovanje. Drugom fazom života, Mill je vidio moralne utjecaje svog oca, a treća faza predstavljala je posljednju fazu obrazovanja, ali početak samoobrazovanja. Millov angažman u Westminster Review-u predstavlja četvrtu fazu života, a peta je okarakterizirana njegovom intelektualnom krizom i uspješnim okončavanjem iste. Šesta faza Millova života je priča o najdragocjenijem prijateljstvu kako ga Mill naziva, o smrti njegova oca te o raspravama i spisima koje je napisao do 1840.godine. Stranica sadržaja otkriva sve ove faze pisanja, predstavljajući poglavlja rada. Zadnje poglavlje knjige daje općenit pregled njegova života, o pojedinim djelima koje je objavio, te o njegovu braku (J. S. Mill, 1973.).

Mill je „Autobiografijom“ postigao da se lakše shvate njegova stajališta i promjene istih. Njegovim sazrijevanjem, povezati ćemo i sazrijevanje njegovih stavova, neke mladenačke ideje koje su mu bile nametnute, dobile su drugo poimanje. Radilo se o jednostavnoj osobi, koja je u svoje doba uspjela osloboditi se predrasuda i ustaljenih društvenih i političkih pogleda kako je vidljivo iz njegovih djela. „Autobiografija“ svojevrsna je potraga za samim sobom, u moru tuđih nametnutih ideja i težnji, mlade osobe čiji je intelekt enorman, iako je sam Mill djelo smatrao „nezanimljivim“ jer je život smatrao

---

¹² Mill je biografiju pisao prema fazama života koje je prolazio i poljima djelovanja, te tako čitatelju dao mogućnost lakšeg snalaženja.

neuzbudljivim, ali je želio dodati dotadašnjim raspravama o obrazovanju, ovu o svom (Finci, 2010.). Zanimljiva je činjenica da „Autobiografija“ pisana u tom vremenu nalazi svoju uporabnu vrijednost danas, zbog sveprisutne depresije, jer je to upravo njena tema. Pisao je godinama, jer nije lako staviti na papir cijeli svoj život, sažeti ga i približiti čitateljima, ali je iznio razlog svog učenja jasno. Millovo bi se obrazovanje okarakteriziralo „neobičnim“, učenje nije bilo iz ljubavi, već iz strahopoštovanja pred onima koji su predstavljali autoritete. Preminuo je 08.05.1873. godine.

3.2. Učenik John Stuart i učitelj James Mill

James Mill, ekonomist iz Škotske, povjesničar i filozof, a školovani teolog, postigao je svoju poziciju u društvu samostalno pa je takav uzor pružao svom sinu. Radio je u East India House-u, gdje je kasnije i sina zaposlio, koji je došao do samoga vrha upravljačke piramide. U najmlađoj dobi od samo tri godine, započeo je sinovo obrazovanje, učeći ga grčki i latinski, kroz djela njihovih filozofa, književnika i povjesničara, a u dobi od sedam godina pročitao Platona, prema „Autobiografiji“. Obzirom da je James bio prijatelj sa Ricardom, samim time i pobornik njegovih ideja, u trinaestoj godini John Stuart Milla šalje na studiranje političke ekonomije, uz obrazovanje po filozofiji Jeremya Benthama, prema načelu sreće i asocijacije. James Mill iako iz siromašne obitelji, s manjim mogućnostima, uspio je svojom upornošću i zalaganjem oko sinova obrazovanja, izgraditi slobodoumnog, samoukog, obrazovanog čovjeka čija su djela učinila promjene u svim poljima gdje je bio aktivan. Izgradio je osobu koja se naknadno nadograđivala i činila sve nemoguće, mogućim. Upravo je prijateljstvo Milla i Benthama, utjecalo na J. S. Milla da se okuša u utilitarizmu i pristupi njezinim teorijama.

Mill je prema svemu sudeći, želio da sin nastavi njegovim stopama, utvrdi njegove ideje i zamisli. Sljedeće točke rada će to i pokazati, ali uz sav trud koji je otac uložio, od najranijeg djetinjstva, J. S. Mill je izrastao u osobu sa čvrstim stavom i svojim pogledima na očeve teorije.

3.2.1. Mill i utilitarizam

Mill je svoje znanje želio iskoristiti i spasiti utilitarizam, oslobodivši ga jednostrane određenosti kvantitetom kako navodi u svojoj knjizi „Utilitarizam“. Obzirom da su utilitaristi priznavali višu vrijednost duhovnom zadovoljstvu od tjelesnoga, sve su svodili na kvantitetu koju je Mill zamijenio kvalitativnom stranom duhovnog zadovoljstva koja će spriječiti ljudska bića u življenju životom niže duhovnosti iako uživaju u svim tjelesnim zadovoljstvima (Ravlić, 2001.). Prema Millu to je bilo ljudsko dostojanstvo, a njime je mjerio sreću te ga smatrao kriterijem moralnosti, razlikujući niže i više razine zadovoljstva.

Za utilitariste, pravednost je imalo vid korisnosti, ističući socijalnu korist, smatrajući da se njome postiže sreća. Mnogo je bilo rasprava utilitarista o kažnjavanju, pa je iz toga i proizašla teorija pravednosti. Upravo je J. S. Mill uz Benthama, bio najznačajniji utilitarist. Svoje peto poglavlje „Autobiografije“ posvetio je pravednosti naglašavajući da su ljudi skloni vjerovati da svako subjektivno osjećanje koje je neobjašnjeno otkriva drugu objektivnu realnost, dok su njegovi prethodnici smatrali pravednost apsolutnom i neodvojivom od svega drugog, prosuđujući instinktivno što je zapravo pravedno. Ravlić (2001.) napominje kako je Mill pokušao prepoznati univerzalni atribut kojim bi se pravednost kod svih mogla definirati isto, te nepristranost kojom će svatko dobiti zaslužen. Uz nepristranost, Mill je važnost uočio u jednakosti, aludirajući na problem zbog percipiranja iste, svakoga ponaosob. Pravednost prema Millu, nije mogla biti gledana sa osobnih aspekata, već je trebala biti vođena zajedničkom koristi, a u krajnjem slučaju i srećom za što više ljudi. Millova vizija utilitarizma izložena je u knjizi „Utilitarizam“. (Baccarini, 2013.)

Mill je pokazao izuzetno razumijevanje pravednosti, jednakosti, sreće i morala, povezujući ih, smatra da se postiže opća korisnost i teži tome da se sve aktivnosti koje se provode, provode za opće dobro svih, odnosno za postizanje sreće za što veći broj ljudi. Autor se slaže sa Millovim shvaćanjem sreće koje je lijepo prikazao u knjizi „Utilitarizam“, sa poimanjem zadovoljstava iako teško je često sam sebe uskratiti u nekim stvarima i razmišljati realno i racionalno. Pojam pravednosti je danas izgubio smisao u mnogim sferama života i velike su dileme što je pravedno, a što ne, pa je instinktivno prosuđivanje o pravednosti i više nego zastupljeno, zaključuje autor. Svojim je životom i djelovanjem istaknuo samosvijest, neupitne važnosti za postizanje dostojanstva, a danas je pojedinima dostojanstvo čisto teorijski pojam. Osoba ovakvoga kalibra, izuzetne inteligencije, svestran i voljan u svemu

naći svoj put, pronašao ga je i u liberalizmu, nakon što je doživio živčani slom, sumnjao u sebe samoga, proživio duhovnu krizu i upoznao svoju ženu Harriet.

3.2.2. Mill i liberalizam

Millov živčani slom može se gledati kao i sve drugo sa pozitivne i negativne strane, mišljenje je autora. Nažalost, doživio ga je, ali je samim time sagledao još jedan pogled na život i na novo područje u kojem može ostavit svoj pečat. Mill je upoznavši Harriet Taylor, koja je navodi u svojoj „Autobiografiji“ tada bila udana žena, objavio svoju „Logiku“, te počeo novu eru politike (Ravlić, 2000.). Za očekivati je bilo da će Mill, ako ništa, zalutati u politički liberalizam, obzirom da ga je otac učio svemu i pokušavao mu dati smjernice, a sam James Mill bio jedan od osnivača.

John Stuart Mill smatrao je čovjeka spontanim bićem, sposobnim za racionalno rasuđivanje i donošenje odluka kojim bi postigao cilj te ga to čini nadmoćnijim od drugih živih bića. Individualizam je prema Millu idealno stanje koje postiže slobodom, slobodom izražavanja svog mišljenja. Uz to Ravlić (2008.) uočava uzročnu posljedičnu vezu kod Millova gledanja na poboljšavanje pojedinca i društva, jer je povećanjem individualnosti pojedinca dolazilo do više civilizacije društva, a time i do većeg zadovoljstva odnosno sreće, jer se sreća čovjeka nije temeljila na vlastitoj, već na sreći čovječanstva. Autor pronalazi zanimljivost kod Milla i njegova poimanja države boljom, na osnovi vrlina ljudi, a to nije svojstveno tadašnjem, ali ni današnjem pogledu. Mill je vjerovao u demokraciju, ali je smatrao nužnim uvođenje mjera zaštite manjina i njihove slobode, kao što za to danas postoje zakonski propisi. Veliku važnost pridavao je izborima, gdje trebaju sudjelovati svi. Međutim, znamo da je danas nemoguće sve ljude na to potaknuti, tako da je jasno da je tada bio problem još i veći, a samo tako je smatrao da je moguće poboljšati stanje države, dajući povjerenje obrazovanima, onima sa vrlinama bez obzira na njihovo financijsko stanje. (Ravlić, 1998.)

Millova je odabrana skupina ljudi, skupina koja bi danas bila potrebna svakoj Državi, jer bi radila za dobrobit svih, ne gledajući vlastite interese. Obrazovan kadar je bio i uvijek će biti potreban svakoj vladavini bez obzira na doba u kojem djeluju, jer samo znanjem bez osobnog interesa u svakoj aktivnosti je moguće iskorijeniti neke loše stvari i uvesti poboljšanja tamo gdje je potrebno. Prema tome, uz sve to možemo zaključiti da je Millova vlada trebala i bila bi sastavljena od posebne „kreme“ društva, obrazovanih ljudi, koji svojim

vrlinama zastupaju narod i njihove potrebe i želje. Mill u ovom polju, nije nailazio na razumijevanje i podršku svojih nasljednika pa je njegovo razmišljanje predstavljalo idealno, ali željeno stanje.

3.2.2.1. O slobodi

Već spomenuta idealna država, Millu je bilo društvo pojedinaca koji su ostvarivali svoju slobodu, razvijali svoje vrline, moralne i intelektualne vještine. Ostvarivanje svih potencijala bila je sloboda pojedinca, takvom ju je Mill vidio. Intelektualno i moralno uzdizanje pojedinca, davalo je direktnu korist društvu. Sloboda je za Milla vezana uz razvoj sposobnosti pojedinca, a ne uz vlasništvo. Važna stavka bila je jednakost, jer je svaka nejednakost loše utjecala na društvo, demoralizirajući ga, te podređuje interese svima onima koji su povlašteni, što je društvo činilo nezadovoljnim i nesretnim, a to se kosilo s Millovim pogledom na sreću. Mill je nastojao izgurati iz društva pojedina shvaćanja koja se čak i danas toliko godina kasnije, nalazi u razmišljanjima ljudi. Nije smatrao dobrim za razvoj društva, mišljenje da je muškarac nadmoćniji, te odgajanje dječaka u tom smjeru. Gledao je ljude, bez obzira na spol, jer je smatrao da se tim načinom nitko ne isključuje iz poslova i društvenih važnosti, da se samo tako pojedinac i društvo mogu dokazati svojim sposobnostima, talentom i vrlinama. (Ravlić, 1998.)

Ravnopravnost je posljedica vrline ljudskih bića, uvjet za idealno društvo kojem Mill teži. Društvena sloboda i granice koje su vlasti mogle postaviti pred pojedinca, bile su predmet Millova istraživanja. Suprotno Millovu mišljenju, sloboda je nekada značila sukobljavanje i suprotstavljanje vladaru, te ograničavanje njegove vlasti, a javljaju se i ustavna ograničenja. Sve se radilo kako bi vladajući bili djelotvorniji u onome što čine ali za društvo, a ne za sebe. Mill je smatrao da je jedini pritisak na pojedinca mogao biti izvršen ako je netko spreman učiniti loše drugima, zalagao se za samozaštitu, ako je netko ugrožen te zaštitu drugih i njihovih mirnih života. Sve ovo Mill detaljnije obrađuje u svojoj knjizi „O slobodi“ 1859. Mill je bio izuzetno osviješten, govorio je o slobodi vlastitih ukusa, mišljenja, osjećaja, napominjući da je svaki pojedinac vlasnik svog tijela i kao takav odgovoran za čuvanje vlastitog zdravlja. Mišljenja su bila ona kriva ili ispravna, pretpostavka slobodi, s time da se ne smiju nametati drugima, ali se u raspravama smiju iznositi i na osnovi njih svaki pojedinac nastoji doseći duhovnu veličinu. Mill je zaista rekao puno o demokraciji kakvu

danas poznajemo, o raspravama koje moraju biti bez uvreda, netolerancije, osvrnuvši se na vlast koja nikako zakonima ne smije spriječiti slobodu mišljenja, te postupke na osnovi iste. Prema Milovoj „Slobodi“ (J. S. Mill, 1859.), pojedinac nije odgovoran društvu za postupke koji se direktno tiču samo njega, te je odgovoran za postupke kojima šteti drugima i njihovim interesima, stoga zaslužuje biti kažnjen.

Mora se priznati da je Millovo zalaganje za osiguranje slobode pojedinca, zaštita interesa pojedinca i društva, te suprotstavljanje individualnosti bilo na zavidnoj razini toga doba. Današnja demokracija je nastala kao rezultat svih napora u povijesti, a neupitna je zasluga Milla i njegova djelovanja. Njegova sloboda i težnja sreći, pokazuje veličinu njegova lika, uspješnog čovjeka koji je vlastitim rukama uspio postići sve, a opet ostao skroman i radio za „malog čovjeka i njegove interese“. Svojim je razmišljanjem došao do bitnih zaključaka, odvajajući djelovanje pojedinca prema štetnosti i koristi za druge. Zagovarajući slobodu nije zaboravio na etičnost, moral. Pohvalno je za osobu toga vremena, razumijevanje sreće i radosti i važnost koju predstavlja na individualnoj razini, za dobrobit društva, jer znamo da zadovoljan i sretan čovjek djeluje pozitivno na društvo. Njegova se sloboda može smatrati preduvjetom za stanje koje danas poznajemo. Autor uz sve što je napisao, želi naglasiti da je Millovo zalaganje za sreću i zadovoljstvo, demokraciju i slobodu, utjecalo i na gospodarski rast i poboljšavanje općeg stanja države, jer su to osobe koje direktno sudjeluju u proizvodnji. Osobno zadovoljstvo doprinosilo bi do veće i kvalitetnije proizvodnje.

3.2.2.2. O pravima žena

U prethodnom se odlomku moglo iščitati da Mill ne odvaja ljude prema godinama, rasi pa ni spolu, stoga se, možda i pod utjecajem svoje supruge okušao u problemima na koje nailaze žene. Za razliku od Jamesa Milla, njegova oca, sin se zalagao za potpunu jednakost žena.

Prvi poznatiji oblik njegova zalaganja za žene je u „predstavničkoj vladavini“ (J. S. Mill, 1861.), gdje je tražio da žene imaju ista prava glasa kao i muškarci, a kasnije u spisu „Podređenost žena“ (J. S. Mill, 1869.) analizu proširuje i pravo glasa smatra jednim od problema s kojima se žena susreće i diskriminira. Mill je ovaj spis pisao primjenjujući načela koja je u svojim ranijim djelima oformio. Mill se odmaknuo u potpunosti od tradicionalizma, kao takav počeo mijenjati liberalna shvaćanja. Prema Millu, liberalne ideje slobode i

individualizam, nisu mogući ako postoji nejednakost među spolovima. Time je učinio veliki prijelaz sa klasičnog liberalizma, na onaj novi, koji je nama prihvatljiviji i bliži.

Na početku svoga spisa, objasnio je čitateljima da je podređenost žena ozbiljna prepreka ljudskom napretku, a samim time povezuje svoje teze o pojedincu, slobodu, pravednost i važnost žena. Današnjici, takav je način razmišljanja normalan i prirodan, ali je za vrijeme Millovog djelovanja, bio stran i ne baš prihvatljiv. Položaj žena je iznimka koju je Mill učinio iz svih svojih načela, suprotstavivši se dobu gdje su se povlastice vezale za zasluge, a ne uz prisilu. (J. S. Mill, 1869.)

U ideal Millova društva savršeno se uklopila žena, sposobna, inteligentna, samosvjesna svojih vrlina, očekujući od njih da će birati one poslove i zanimanja u kojima neće imati konkurenciju, ali i da će se više posvetiti obitelji. Velika je zasluga Milla u uklapanju žena u tadašnji način života, pokušavajući ih izjednačiti sa muškarcima, pružajući im iste uvjete, koristi, mogućnosti, slobodu mišljenja ali njegov ideal žene, u ulozi žene-majke koja je posvećena obitelji i uzdržavana od strane svog supruga, suprotstavlja se sa današnjicom. U to vrijeme, možda je bilo neprihvatljivo da žena ekonomski uzdržava sebe, međutim danas je to nešto čemu svaka žena teži, biti neovisna u svakom pogledu. Emancipacija žena je pokret koji je značajan iskorak za prava žena, a prema ovom što je Mill smatrao prirodnijim za žene, takav pokret ne bi ostvario velike uspjehe.

4. Ekonomski doprinosi Milla

John Start Mill zauzima posebno mjesto u suvremenoj političkoj misli, a kao što smo već spomenuli ostao je zapažen u filozofiji, etici, liberalizmu. Napisao je mnoga djela i radove, postao poznat kao osoba koja je svoju „Autobiografiju“ prije svega pisala kao potragu za znanjem koje se oslanjalo na prirodne resurse jer ni on sam nije imao formalno obrazovanje, napisao je iznimna djela značajna u području filozofije od kojih najpoznatije:

- „Sustav logike“¹³ 1843.;

polje liberalizma i utilitarizma, političke ekonomije potkrijepio je djelima:

- „Ogledi o nekim neriješenim pitanjima političke ekonomije“¹⁴, 1844.,
- „O slobodi“¹⁵, 1859.,
- „Razmatranja o predstavničkoj vladavini“¹⁶, 1861.,
- „Utilitarizam“¹⁷, 1861.,
- „Auguste Comte i pozitivizam“¹⁸, 1865.,
- „Podređenost žena“¹⁹, 1869.;

a glede njegovih ekonomskih istraživanja iskazao se svojim djelom:

- „Načela političke ekonomije“²⁰, 1848., gdje se sa svojim istomišljenicima klasične škole u nekim točkama slagao, u nekima protivio, nečije ideje proširio ili možda neke ideje u potpunosti odbacio. Nastojao je pronaći kompromis između radnika i kapitalista. Uvjete proizvodnje i razmjene te zakone je smatrao danima, a raspodjela je ovisila uz zakone i o običajima. Proširio je Ricardov sustav i prihvatio Malthusovu teoriju stanovništva, ali više nam donose daljnje točke rada. Autor već pri proučavanju literature, čitajući djela J. S. Milla, uočava široko znanje i osobnost koju je nemoguće staviti u okvire, jer se njegove teorije i doprinosi nadopunjavaju i nadograđuju njegovim karakterom.

4.1. Mill o proizvodnji

Za očekivati je, J. S. Mill imao što reći svojim prethodnicima Ricardu, Malthusu i Sayu o njihovim teorijama o proizvodnji. Mill je osnovom gospodarstva smatrao rad bio on

---

¹³ System of Logic, Ratiocinative and Inductive (engl.)

¹⁴ Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy (engl.)

¹⁵ On Liberty (engl.)

¹⁶ Considerations on Representative Government (engl.)

¹⁷ Utilitarianism (engl.)

¹⁸ Auguste Comte and the Positivism (engl.)

¹⁹ The Subjection of Women (engl.)

²⁰ Principles of Political Economy (engl.)

proizvodni ili neproizvodni, ključnu ulogu dao kapitalu i pokazao se velikim klasičarom. Smatrao je da zaposlenost i razina outputa ovise o „gomilanju“ kapitala i njegovom ulaganju. Njemu je proizvodnja bila od izuzetne važnosti, jer je smatrao da se stanovništvo u sadašnjosti koristi dobrima proizvedenim radom iz prošlosti. Zanimljivo je da Mill nije priznavao „nezaposlenost resursa“ kao prihvatljivo stanje perioda koji traje, već samo kao privremenu situaciju, na štednju je gledao kao na ulaganje pa je samim time nemogućim smatrao situaciju u kojoj postoji previše dobara za koje kupci ne postoje. Dakle, po njemu je agregatna potražnja, veličina koja u gospodarskom sustavu postoji uvijek. (Ekelund i Hebert, 1997.)

Millu su najveću važnost predstavljali rast stanovništva, akumulacija kapitala i razvoj tehnologije. Još je jedna dodirna točka sa Ricardom, osim ove vezane za kapital, očituje se u opadajućim prinosima u poljoprivredi. Dakle, smatraju ih odgovornima za ograničenje gospodarskom rastu, ali uz opadajuće prinose u poljoprivredi, isto vrijedi i za opadajuće poticaje investiranju. Ovo ga je razmišljanje dovelo do zaključaka o stacionarnom stanju koje opisano u točki rada 4.6..

Netko će reći da je Mill mišljenja kao i svi ostali klasičari, ali autor smatra da je Mill na sve gledao sa više kutova i svačiju tezu nadopunio ili se pak s njom nije ni složio. Kao i ostali klasičari, uočio je važnost kapitala, koja je moramo se složiti i danas prisutna. Situacija u zemlji je takva da, stanovništvo koristi dobra proizvedena prije i da se život ne može temeljiti na budućoj proizvodnji, ali je zaista bilo optimistično od njega mišljenje da će potrošnja biti tolika da se ne dogode viškovi odnosno pretrpanost proizvedenim dobrima. Mill je ovom teorijom samo potvrdio svoje stavove klasične škole, te je već ovdje pokazao veliko razumijevanje doktrine o fondu nadnica o kojoj će biti riječi kasnije. Autor smatra da bi i Mill u trećem tisućljeću, iznenadio se kako njegovo shvaćanje i danas poštuju mnogi poduzetnici²¹. O čemu je zapravo riječ? Autor rada sebi to približava na ovaj način, radnici mogu proizvesti onoliko proizvoda, koliko materijala za to dobiju. Na osnovu toga, poduzetnici ostvaruju prihode, koje raspoređuju između ostaloga i na troškove plaća radnicima. Uobičajena je praksa isplate plaća u sljedećem mjesecu, stoga svaki radnik danas živi od svoga rada u prošlom mjesecu. Nažalost, autor svjedoči sve većem broju slučajeva u kojima radnici ne primaju plaće, pa im ni rad ne osigurava sigurne prihode i egzistenciju, a ponajmanje štednju. Porast novčanih primitaka direktno utječe na povećanje potrošnje, samim time do potrebe za većom proizvodnjom, većih ulaganja i pokušaja unapređenju proizvodnje kroz tehnološka dostignuća koja će direktno doprinijeti proizvodnji i gospodarskom rastu.

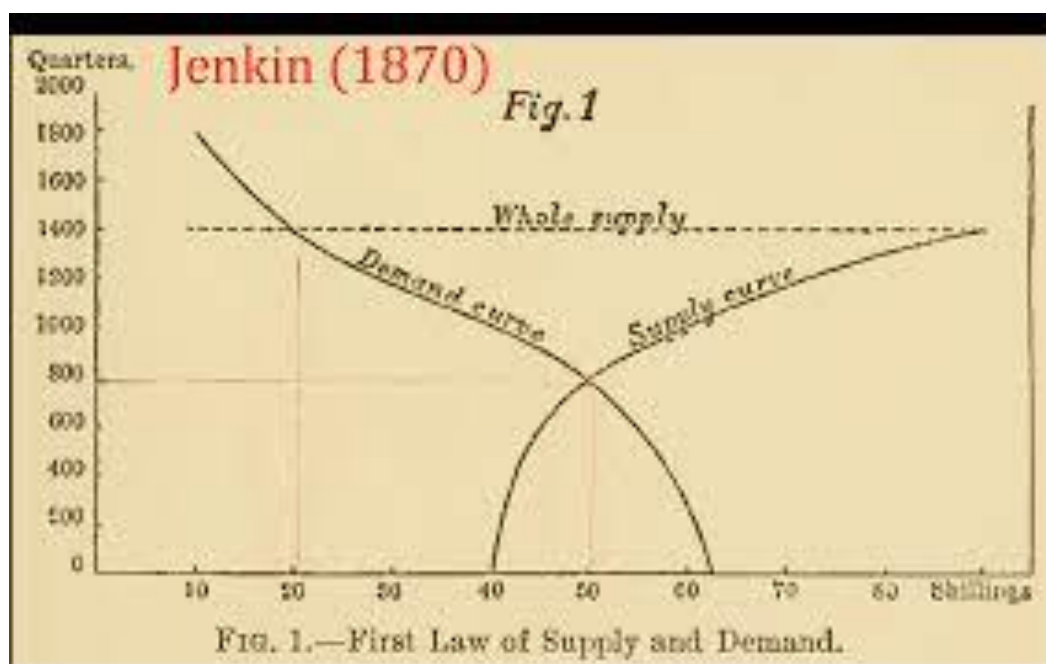
---

²¹ John Stuart Mill upravo je bio prvi koji je u Engleskoj uveo pojam poduzetnika

4.2. Mill i „Teorija ponude i potražnje“

J. S. Mill bio je prvi teoretičar, britanski, koji je dao doprinos teoriji formiranja cijene. Unaprijedio je teoriju ravnotežne cijene, koja nastaje djelovanjem ponude i potražnje i to na način da je odnos između ponude i potražnje prikazan kao odnos između cijene te potraživane i ponuđene količine. Prema Ekelund i Hebert (1997.), uvidio je da je dobro potraživano u većoj količini kada je njegova cijena niža i obrnuto, te da cijena nekom dobru raste kada je potražnja za njime veća. Mill nije dovodio u vezu vrijednost i potražnju za dobrom. Millova je teorija ona koja i danas u praksi učena iako je nije on grafički prikazao; radimo pomak kada se potražnja poveća ili smanji, međutim krećemo se po krivulji ukoliko je promjena određena cijenom. Strogo je podijelio promjene koje su određene cijenom od onih promjena koje cijenu određuju.

Slika 1. Grafički prikaz ponude i potražnje Fleeming Jenkin 1870. god.

Izvor: History of Science and Mathematics <http://hsm.stackexchange.com/>

Millovo postignuće oko teorije ponude i potražnje u formiranju cijena, bilo je dugi niz godina najveći doprinos, sve dok Fleeming Jenkin nije 1870. godine, dao grafički prikaz istoga. (Slika 1.)

Iz vlastitih saznanja autora, mnogi su učenici srednjoškolskog uzrasta programa ekonomije, imali problema u shvaćanju razlika između promjena određenih cijenama i one

koje cijenu određuju, ali je to jedna od glavnih teorija koja se mora savladati, kao temelj daljnjem stjecanju znanja, te je neupitna vrijednost Millovog doprinosa, ali i grafički prikaz kojom je Jenkin unaprijedio Millovu teoriju o ponudi i potražnji je od izuzetne važnosti i koristi i godinama poslije njihova donošenja. Mill je uočio stvari koje su danas normalne, lako se shvaćaju i prihvaćaju. Sam iskaz potrošača, koji predstavljaju potražnju, o tome koliko neki proizvod žele, sami sebi rade kontra efekt, cijenom. Cijena proizvoda će se povećati s povećanjem potražnje, a time ćemo smanjiti naš raspoloživi dohodak. Sa sve većim tehnološkim napretkom, smanjuju se troškovi proizvodnje pa ponuda proizvoda raste i moguće je na tržište plasirati proizvode niže i konkurentnije cijene, a tako se stvara i dodatna potražnja, pa svaki proizvod nađe put do svog krajnjeg potrošača.

4.3. Mill opet o ponudi „Teorija o dobrima vezane ponude“

Mill je teoriju vrijednosti unaprijedio i teorijom o dobrima vezane ponude, također u svojim „Načelima“. Mill je uočio da dvije robe imaju vezane troškove njihovih proizvodnji, proizvode se na isti način, te da trošak te proizvodnje tereti oba proizvoda. Troškovi koji su nastali proizvodnjom određuju vrijednost roba ali zajedničku, a ne pojedinačnu. Također, cijena tih dobara nije određena troškovima proizvodnje, već samo iznos njihovih cijena.

Mill je ovdje, moramo priznati uočio problem od velike važnosti, i to je pitanje profita. Dobra su vezana i kao takva se proizvode, a profiti su pojedinačni, stoga ga je zanimalo kako ih usmjeriti i alocirati. Obzirom na sposobnost i znanje koje je imao, aktivirao se u rješavanje problema na koji je naišao i pokazao veliko razumijevanje stanja. Dakle, Mill je za dobra koja su bila vezana proizvodnjom, odredio da njihova ravnotežna cijena mora biti onolika kolikom će se tržište za tim dobrom raščistiti, uvažavajući da zbroj tih cijena oba dobra mora biti izjednačen sa prosječnim troškom vezane proizvodnje. Prema Ekelundu i Hebertu, (1997.), Millova je teorija našla uporabu kod uslužnih djelatnosti te transportnih poslova.

Proučavajući ovu teoriju, razumijevajući ju, moramo je sagledati kao velik doprinos ekonomskoj analizi jer je dan danas primjenjiva. Karakteristike kojima su Mill i Marshall obilježili svoju teorije su se od tog vremena duboko ukorijenile i ostale kao takve, prihvatljive i bez ikakve matematičke formulacije. Porast potražnje za jednim dobrom, povećati će ponudu drugog dobra, a samim time i smanjuje cijenu dobra. Svako povećanje troškova dovodi do povećanja cijena oba proizvedena vezana dobra navode Ekelund i Hebert (1997.). Možda je nama danas teško shvatiti koliko je ova teorija bila bitna kada je nastala, jer smo svjedoci sve više proizvoda koji su proizvodi vezane ponude, mnoge od njih koristimo bez da

i razmišljamo zašto je cijena nekog od njih veća ili manja, bez da razmislimo na koji se način do njega i dolazi. Multimedija nam je omogućila da saznajemo stvari koje nikada nećemo uživo imati priliku prisustvovati, ali je važno znati da svaka proizvodnja proizvoda vezane ponude sa sobom nosi troškove koji su veliki, koje treba znati razdijeliti i na osnovi toga koliko se na koji proizvod utroši, formirati cijenu.

4.4. Mill o „Teoriji recipročne potražnje“

Obzirom da se Mill bavio teorijom vrijednosti, nije ostao dužan ni na polju međunarodnih. Ekonomist koji mu je ovdje bio vodilja je Ricardo koji je po pitanju komparativnih prednosti i troškova postavio temelj, koji je kasnije Mill proširio opet teorijski (Strahinja, 2000.), bez da je svoj doprinos prikazao i grafički. Mill je uz vrijednost međunarodne vrijednosti potražbene determinante uključio i troškovne i uvjete razmjene²². Mill je smatrao da nije dovoljno odrediti komparativnu prednost u međunarodnoj razmjeni već je potrebno razmišljati i o intenzitetu međusobne potražnje zemlje A i B za onim proizvodom kojeg one ne proizvode.

Mill je recipročnu potražnju izrekao kroz zakon osnovan na dvije zemlje²³, istražujući međunarodno određivanje cijena te zaključio kako proizvodnja zemlje se razmjenjuje sa proizvodnjom druge zemlje po onoj cijena izvoza kojom se podmiruje cijena uvoza²⁴. Mill je konstatirao da su ponuda i potražnja drugi izraz za recipročnu potražnju jer ponuda sa jedne strane, stvara potražnju za dobrom koji proizvodi druga strana, te se potražnja s jedne strane izjednačava sa potražnjom na drugoj strani zemalja koje međusobno trguju. Prema Millovoj teoriji, zemlja A izvozeći neku robu zemlji B, istu količinu robe koju proizvodi zemlja B treba i uvesti.

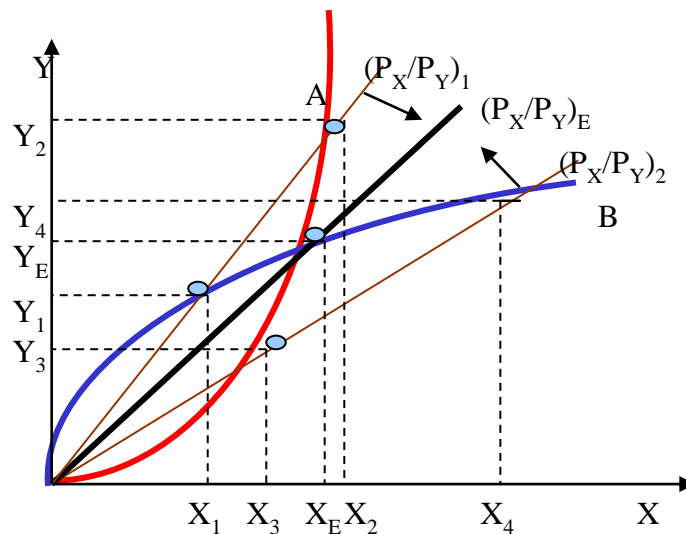
²² Terms of trade

²³ Engleska i Njemačka

²⁴ U literaturama poznato kao „izjednačavanje ponude i potražnje“

Slika 2. Recipročna potražnja i trgovinska ravnoteža

Izvor: Ekonomski fakultet Zagreb; <http://web.efzg.hr/dok/med/ljurgic/6.%20ME%C4%90UN%20EKON%20-%20GRAF%20ANALIZA.ppt>.

Slika 2. Prikazuje odnos dviju zemalja u međusobnoj razmjeni. Vrijednost izvoza mora biti jednaka vrijednosti uvoza, te će pri toj cijeni doći do trgovine i razmjene. Ukoliko vrijednost izvoza zemlje nije jednaka vrijednosti uvoza zemlje, istodobno dolazi do prilagodbe cijena te će se tako doći u željenu ravnotežu koja je i predmet sljedeće točke rada. Mora se priznati kako je Mill ovo objasnio teorijski jednostavno, a izvanredno.

Stanje koje je Mill naveo bilo bi idealno stanje za svako gospodarstvo kada bi bilo moguće. Međutim vanjsko trgovinska bilanca zemalja, pokazuje prevelik jaz između uvoza i izvoza. Gotovo je nemoguće ni pomisliti na dvije zemlje današnjice koje imaju takav odnos uvoza i izvoza međusobno. Pomalo je to uvjetovano i potrebama stanovnika neke zemlje te kakva je njihova potražnja za nekim dobrom kojeg proizvodi druga zemlja u koju izvoze neki svoj proizvod. Stoga je ovakva teorija, autor će hrabro reći preoptimistična čak i uz prilagođavanje. Ne baš tako rijetko, susrećemo se sa deficitom vanjske trgovinske bilance zemalja, svjesni da nastaje zbog prevelikog uvoza i premalog izvoza. Međutim, suficit u bilanci nam po tome govori da vrlo uspješno izvozimo proizvode, ali ne uvozimo tuđe i to bez da znamo razlog. Moguće je da zemlja ima veliku i široku mogućnost proizvodnje, visok tehnološki stupanj, prirodna bogatstva, kvalitetan i obrazovan dio radno aktivnog stanovništva pa im uvoz iz druge zemlje ne predstavlja potrebu, zaključuje autor. Taj je dio Mill u svom iznošenju teorije zanemario.

4.5. Mill-ova „Teorija opće ravnoteže u razmjeni“

Graf koji je prikazan u Slici 2. prikazuje recipročnu potražnju u prethodnom poglavlju, ali prikazuje i opću ravnotežu jer je svaka od ponudbenih krivulja gore prikazanog grafa istodobno krivulja ponude i potražnje prema Ekelund i Hebertu (1997.). Krivulja potražnje zemlje A za dobrom zemlje B, prikazuje ponudu dobra koje nudi zemlja A, koja se često naziva zrcalna slika. Kod niskih cijena dobra zemlje A postoji pritisak prema porastu cijena jer potraživana količina za njim je veća od ponuđene. Korelacijska je veza između cijena, jer smanjenje cijena dobra zemlje A povećava cijenu dobra zemlje B. Tržišta se promjenama cijena izlažu potrebi „čišćenja“ i viškovi potražnje jednoga dobra znače i viškove na drugoj strani. (Ekelund i Hebert, 1997.)

Zapravo je Mill na razumljiv način prikazao da je za opću ravnotežu potrebna ravnoteža svih tržišta koji sudjeluju u razmjeni, te njihovo međusobno trgovanje koje ih do nje i dovodi. Prilagođavanje i igra cijenama je način na koji bi se oba tržišta zadovoljila no danas je cijena faktor, gdje se nerado dopuštaju promjene i prevelika popuštanja. Danas smo svjedoci da i najmanja neravnoteža dovodi do propasti cijelog sustava ako se na vrijeme ne otkrije. Svaka zemlja će gledati svoju korist, postići stanje najbolje za nju, a to uvijek i ne postiže stanje opće ravnoteže, ali je svakako cilj težiti da oba tržišta proizvoda imaju što manje viškova jer ipak neprodana roba je najskuplja roba po koliko god niskoj cijeni je vodili, smatra autor.

4.6. Mill o stacionarnom stanju gospodarstva i preraspodjeli bogatstva

Stacionarno stanje gospodarstava je prekretnica Millovog dijeljenja mišljenja sa Ricardom. Prema Ricardu je stacionarno stanje gospodarstva bilo teorijsko konstruiranje koje je koristilo pokazivanju mogućeg ishoda načela u teoriji gospodarskog rasta, dok je za Milla to bilo svojevrsna polazna točka za rješavanje problema od velike važnosti. Mill je shvaćanjem stacionarnog stanja „prekinuo“ sa klasičnom tradicijom jer je počeo gledati jednakost glede bogatstva i prilika, priznavši to u svojim „Načelima“ (1848.). Mill se protivio akumuliranju bogatstva iz samo tog razloga. Mill je pokazao neopisivu svijest suprotstavivši se svojim klasičarima, te je pokazao što je zapravo bitno, da to nije forsiranje proizvodnje već raspodjela. Uz to naglasio je važnost ograničavanja rasta broja stanovništva. Mill je jednakost smatrao mogućom i za postizanje iste, potencirao je preraspodjelu bogatstva. Obzirom na velik utjecaj njegova oca, ovo ni ne čudi, jer su oba smatrali da se u prihodu od rada koji

pojedinaac obavlja, ima pravo uživati, ali ne i akumulirati bogatstvo pa se J. S. Mill okušao i u ograničenju veličine nasljedstva. (Baccarini, 2013.)

Pohvalno je za osobu njegove veličine razmišljanje o onim „malim“, njihovoj kvaliteti života i poboljšanju općeg stanja u kojem se nalaze. Autor smatra da njegovo ograničavanje veličine nasljedstva danas nije prihvatljivo, ali slaže se da nije pravedno da ljudi koji svojim radom kroz cijeli život ne mogu uživati i ne uspiju se „obogatiti“, dok neki to postaju preko noći bez da su doprinijeli gospodarstvu uopće. Autor Millovu poziciju u društvu smatra nezahvalnom jer je kritizirao i predložio ograničenja za koja bi mnogi danas rekli da nema veze sa zdravim razumom, stoga ćemo prihvatiti današnji način kao jedini mogući i gledati sve veći jaz između bogatih i siromašnih, a već smo svjedoci nestajanja srednjeg staleža.

4.7. Mill-ova „Doktrina o fondu nadnica“

Najintrigantnije i zaista neočekivano oko klasične „Doktrine“ je Njegov preokret i odricanje od iste. Prema istoj, radnici su na kraju proizvodnog procesa primali zalihe kapitala kako bi izdržali razdoblje do ponovne proizvodnje. Kapital koji su dobivali bio je rezultat investiranja, produktivnosti rada i kapitala u nekom prethodnom razdoblju. Dovodi nas do zaključka da je iznos koji su primali bio omjer između tog kapitala i broja zaposlenih radnika, s time da je maksimalni iznos nadnice bio već unaprijed određen. Kompleksan je ovo dio kada znate da je riječ o zaradama radnika i da njihovo egzistiranje o njima ovisi. Pojednostavljanje je bio problem, jer svaki radnik nije jednako produktivan, pa je i tu nastajao problem kako realne nadnice zamijeniti novčanim. (Ekelund i Hebert, 1997.)

Sam Mill je pretpostavio da je sadašnje nagrađivanje radnika, uvjetovano prošlim proizvodnim procesom, te da je proizvodni proces isprekidan, a nadnice realne. Međutim, Mill je svoje mišljenje promijenio 1869. (West i Hafer, 1978.) i naišao na neodobravanje svojih prvotnih istomišljenika. Mnogi su mijenjanje mišljenja povezivali sa utjecajem njegova prijatelja Thorntona, njegovo zalaganje u društvenoj reformi, ali za mnoge je i njegov brak sa Harriet Taylor imao utjecaja baš kao i druženje sa uglednim i već tada visoko priznatim Augusteom Comteom.

Mill je svoje mišljenje promijenio najviše zbog fiksности fonda namijenjenom plaćanju rada, između ostalih ističe i Ferenčak (2011.). To je zapravo značilo da radnici nisu imali pravo tražiti isplatu nadnica u većem iznosu jer bi ispraznilo fond. Upravo to ograničenje fonda, nije dozvoljavalo da se radnici nagrađuju. Mill je obzirom na svoju društvenu osviještenost stao na stranu sindikata pa je i preispitivao fond nadnica i njegovu kratkoročnu

fiksnost. U svom je istraživanju došao do saznanja da postoji samo gornja granica iznosa koji se troši na nadnice, te je sredstva poslodavca-kapitalista podijelio na: kapital i dohodak na taj kapital. Problem koji je očit kod Millovog shvaćanja fonda nadnica je u ne razlikovanju novčanih i realnih nadnica, kao ni kratkoročnih i dugoročnih učinaka, i baš to je ono zbog čega odricanje od doktrine o fondu nadnica nije prihvaćeno jer nije dovoljno argumentirano. Neshvatljivo je za njega kao prvoklasnog ekonomista, da je odustao od tako bitne stavke za gospodarstvo uopće i samim time potaknuo „izumiranje“ klasične ekonomije. (Ekelund i Hebert, 1997.)

4.8. Mill o Državi i laissez-faireu

Mill je svoja „Načela“ obogatio funkcijama države i to na način da je odvojio obvezne, nužne funkcije i izborne funkcije države. Nužne su one funkcije koje svaka država obavlja, dok ostale funkcije svaka država samostalno bira hoće li ih ili neće obavljati. Mill je nužnim funkcijama države smatrao:

- Provođenje pravosuđa te osiguranje poštivanja ugovora,
- Zaštitu i utemeljenje imovinskih prava,
- Zaštitu protiv prisile i prijevara,
- Moć oporezivanja,
- Kovanje novca,
- Stvaranje jedinstvenog sustava težina i mjerenja,
- Zaštitu maloljetnika i mentalno nesposobnih,
- Opskrbu javnim dobrima i uslugama. (Ekelund i Hebert, 1997.)

Mill je o državnoj intervenciji imao drugačije stajalište od svojih klasičara, odnosno imao je par iznimki koje nisu odstupale od temeljnog načela. Mill bi dozvolio državnu intervenciju u području obrazovanja, u zaštiti prava potrošača, u poštivanju ugovora,...koje su zapravo dio kapitalizma.

Mill je laissez faire smatrao zlom, a svoj stav je argumentirao kako Ravlić (2001.) navodi kroz pet stavki:

1. Svako ograničenje djelovanja pojedinaca zaustavlja, smeta razvoju sposobnosti, te tako djelovanje vlade koči intelektualni razvoj građana.

2. Svaki zadatak koji obavi vlada, preuzevši na sebe iako je pojedinac mogao sam to učiniti, jača moć Države, a Mill smatra da onaj koji ima moć prije ili poslije to zlouporabi.

3. Mill je potrebitom smatrao decentralizaciju poslova i podjelu rada, jer je smatrao da je središnja vlast neefikasna u protivnom jer je preopterećena obvezama.

4. Mill je pojedinca kojeg se posao i obveze direktno tiču, smatrao stručnijim i sposobnijim za obavljanje nego li Državu, a razlog tome je zaista jednostavan i logičan. Svatko od nas će se potruditi više od Vlade za naš vlastiti interes.

5. Povećanjem Vladine aktivnosti, istiskivanje aktivnosti i zalaganje pojedinaca, smatra Mill dovodi do političkog despotizma.²⁵ Poslovi kojim se svakodnevno susrećemo tokom života, bez uplitanja Vlade dovesti će do veće inteligencije i razvijanja javnoga duha.

Mill je bio uspješan u svojim tezama, a njegovo je zagovaranje državnog utjecaja našlo svoje mjesto u suvremenom i njemu skroz stranom i dalekom 21. stoljeću. Iznimke koje je zagovarao su našle svoju primjenu i teško će se promijeniti jer je zaista potrebna državna intervencija na poljima gdje je riječ o ljudima i njihovoj dobrobiti na koju sami ne mogu utjecati. Zaštita potrošača koju je zagovarao, sveprisutna je, bilo to prilikom kupnje u prodavaonici ili kupnji putem Interneta o kojoj Mill nije ni slutio. Zaštita potrošača je određena Zakonom, stoga pod direktnim utjecajem Države. Možda najzanimljivije autoru rada je Millovo zalaganje za decentralizaciju i podjelu rada, jer je gotovo nezamislivo da bilo šta može funkcionirati uspješno i efikasno ako se ne zna tko što radi, s koje pozicije se nadgleda, ali i kome se odgovara. Bez hijerarhije upravljanja, Država bi se susretala sa problemima koji kreću sa nižih razina i prouzroče probleme na vrhu, a djelovanje decentralizacije je baš na tim razinama najučinkovitije jer uočavanjem problema na vrijeme njegovo se daljnje širenje sprječava. (Ferenčak, 2011.)

4.9. Socijalna i ekonomska politika prema Millu

Mill je pravi zagovornik ljudskih prava, jednakih prilika, a ne dohotka ili talenata navodi Ravlić (2000.). Zagovornik je ekonomske i socijalne politike koje će dovesti jednakosti prilika, a to sve je vidljivo iz opusa njegovih djela. Uz sve to zagovarao je u tolikoj mjeri djelovanje države koliko je i bio protiv njene uloge. J. S. Mill je državu smatrao odgovornom za uklanjanje svih ograničenja nastalih bilo putem pravnih ili fiskalnih sustava. Odgovornost države se prema Millu ogleda u uklanjanju svakog ograničenja što ih pravni i fiskalni sustavi proizvedu, a dovodili su do zastoja u nastojanju siromašnih da svoj položaj učine boljim. Kao pravi pobornik društvene reforme nije zanemario individualnu slobodu i

---

²⁵ Despotizam je političko uređenje u kojem jedna osoba ima apsolutnu i neograničenu vlast nad državom.

dostojanstvo, ali ga je ta težnja za izjednačavanjem glede bogatstva uvelike razlikovala od ostalih klasičara. Obzirom na Millovu težnju oko preraspodjele bogatstva, a ne dohotka, dovelo ga je do zagovaranja proporcionalnog oporezivanja. (Ferenčak, 2011.)

Zanimljiva je pojava „sirotinjskih zakona“ (Ferenčak, 2011.) koji su predstavljali sustav potpore koji bi brinuo za siromašne, ujedno i težio zadržavanju onih „stabilnih“ stabilnima kako ne bi došli do situacije u kojoj postaju ovisni o državi. Millovo se šticeenje siromašnih nije zaustavilo na tome pa je već kako je spomenuto bio i pobornik poreza na nasljedstvo za ograničavanje nejednakosti bogatstva, te poreza na raskoš koju su bogati jedino mogli priuštiti. Mill je socijalno bio osjetljiv i osviješten i na mlade željne obrazovanja, jer je i sam bio takav pa je podupirao sustav pomoći koji je bio temeljen na obrazovanju.

Čak u trećem tisućljeću, je Millova odgovornost države u uklanjanju ograničenja koje i sama postavlja, zakazala. Nadalje, država se trudi Zakonima izjednačavati stanovništvo, međutim nije dovoljno svake četiri godine mijenjati stope oporezivanja plaća građana ili nametanje novih poreza obrtnicima, pravnim osobama. Sustav obrazovanja za koji se Mill zalagao, u našem okruženju koliko toliko uspijeva. Sve je više mladih koji uspijevaju upisati željene fakultete unatoč svom lošem životnom standardu, no je li za to i zaslužna država, dalo bi se raspravljati. Teško je naći riječ kojom bi se pojasnio ovaj segment socijalnoga u Millovu djelovanju jer je više nego zapanjujuće s kakvom lakoćom je pokušavao povezati nepovezano. Visoku obrazovanost uz uvođenje sirotinjskih zakona koji već sami ukazuju na mala ili nikakva primanja i nemogućnost za napredovanjem. Zagovaranje proporcionalnih poreza u tom vremenu, a znamo da je to način oporezivanja sada, dovodi nas do razmišljanja o opravdanosti toga izbora ili nismo bili u stanju svih ovih godina pronaći bolji.

5. Odricanje kao rezultat novog shvaćanja i poimanja Milla

Mill je u svojim „Načelima“, imao zastupljene sve elemente klasične doktrine o fondu nadnica kako je to već spomenuto u točki 4.7.. Međutim, 1869. mijenja svoje stavove i nailazi na osporavanje, a i propituju se razlozi iz kojih je to učinio. Jedan od razloga koji se navodi je prijateljstvo sa Thorntonom (Economic theories, 2008.), drugi pak smatraju da je sve veća angažiranost u društvenoj reformi i pokušaj zbližavanja s radničkim sindikatima i organiziranju posljedica toga, a treći je kako ukazuju Ekelund i Hebert (1997.) utjecaj njegove supruge i Comtea. Koji god razlog bio, neosporna je promjena Millovog razmišljanja o nadnicama.

Glavni problem koji se javlja, Millu je bilo pitanje oko fonda iz kojeg se plaća rad. (Ekelund i Hebert, 1997.) Fond je bio fiksni u kratkom roku te ne bi mogao odgovarati na promjenu plaćanja nadnica. Upravo je borba radničkih sindikata bila usmjerena ka povisivanju nagrađivanja radnika, gdje proizlazi da kod ove kratkoročnosti to zbilja nije moguće. Kod dugog roka, nema ekonomista koji je tvrdio da fond zadržava svoju fiksnost, ali se prevelikim akcijama radničkih sindikata i inzistiranjem na njihovim zahtjevima, dolazi do manjeg pritoka kapitala u fond, samim time i do smanjivanja realnih nadnica.

Mill je sredstva kojima poslodavac raspolaže dijelio na kapital i na dohodak od toga kapitala. Mill je smatrao da poslodavci kapital mogu povećati, tako da smanji svoj dohodak, smanji svoju potrošnju, a više potroši na rad. Tu je vidljiva socijalna angažiranost Milla, boreći se da sindikati osiguraju više za radnike. Nažalost, Mill je predvidio učinke nadnica, kao i razlike novčanih i realnih nadnica. Kratkoročni model fonda nadnica pod pretpostavkama klasične doktrine o fondu nadnica, promjene u alokaciji sredstava u korist radnika odrazit će na cijene na tržištu dobara na kojem kupuju kapitalisti i na drugom gdje kupuju radnici. Međutim, ne i na promjenu agregatne razine cijena. Kratkoročno, povećanjem novčanih nadnica koje je uvjetovano transferom kapitalističkog dohotka, povećava se cijena nadničnih dobara koja ograničavaju povećanje novčanih nadnica, takvi transferi nemaju utjecaj na realne nadnice (Ekelund i Hebert, 1997.). Mill je smatrao da je radnicima ovaj transfer donosio poboljšanje, a to jasno govori o njegovom krivom poimanju nadnica i razlika među realnim i novčanim nadnicama. Ni kod dugog roka, situacija nije povoljnija glede povećanja realnih nadnica. Promjene cijena oba tržišta doveli bi do povećanih profita u granama proizvodnje nadničnih dobara i većeg ulaganja u njih, dok bi manji profit na tržištu dobara kapitalističke potrošnje poticali na odustajanja od ulaganja u njih. Prilagođavanje bi

bilo dugotrajno, a tendencija cijena bi vodila na razinu prije transfera koji je Mill predložio. Stoga slijedi da je jedino povećanje realnih nadnica bilo moguće poboljšanjem tehnologije, te direktnim utjecajem na produktivnost, a Mill to u svom odricanju zaboravlja i vodi se mislju da se oduzimanjem od jednih i davanjem drugima povećava dobrobit na razini cjelokupnog gospodarstva. (Ekelund i Hebert, 1997.)

Čitajući dostupnu literaturu, ostaje nam jedino da nagađamo jer sa sigurnošću ne možemo reći zašto se Mill odlučio na odbacivanje klasične doktrine, zašto se suprotstavio svojim do tada istomišljenicima i to sa činjenicama koje ni sam nije mogao dokazati. Moguće da je njegova socijalna osjetljivost, zaista bila okidač za ovakav preokret, jer ovim je ne samo odstupio od svojih uvjerenja, nego je u klasičnu školu unio nemir, nesuglasice, pa čak možemo reći i pokrenuo propadanje klasične ekonomije. Oduzimanjem od jedne strane i dajući to drugoj strani, ne činimo pomak, napredak i poboljšanje općeg stanja u kojem se nalazimo, već činimo nezadovoljstvo na strani kojoj oduzimamo, a dajemo samo mali dio trenutnog zadovoljstva strani kojoj dajemo. Opće dobro, blagostanje zajednici, u ovom slučaju, zadovoljiti radnike i kapitaliste, njihove poslodavce bilo bi moguće uz veće tehnološke mogućnosti, uz pojednostavljivanje rada, uz bolje uvjete rada, samim time bi se povećala proizvodnja dobara, smanjujući troškove snizila bi se i cijena, a većom prodajom dobara poslodavci bi ostvarivali veće profite, a radnici realno i novčano veće nadnice, zaključuje autor. Vezano za klasičnu ekonomiju, autor zaključuje da nije izumrla i da nikada ni neće. Dok god su teorije koje su zastupali njezini predstavnici, priznate, učene i primjenjive, živjeti će klasična ekonomija. Normalno je da se ekonomija razvijala, nastavljala i išla dalje na nove teorije s novim predstavnicima. Kao što je klasična ekonomija imala svoje preteče škole, tako je i nakon nje dolazilo do novih. Sve više kritičara, što socijalista, što sljedbenika marginalizma kritizirajući postulate klasične škole, ubrzali su kraj njezine ere djelovanja ali nikako i kraj postojanja. Stare teorije ne umiru, ne nestaju, nego pronalaze svoj put u novijoj ekonomiji i koriste se u možda malo promijenjenom izdanju kao osnova novim teorijama smatra autor.

6. Zaključak

Možemo doći do zaključka da je klasična ekonomija bila logički ispravna, uvjerljiva, teorijski vrlo stabilna. Postignuća predstavnika klasične škole osnova su kako školama poslije tako i danas. Predstavljaju osnovu analizama gospodarstva, uočavamo te su teorije nešto čemu se vraćaju svi ekonomisti koji su se suočili sa problemima u svojim analizama. Klasičari su se trudili objasniti cijene, proizvodnju, zaposlenost i potrošnju. Ekonomski mehanizmi automatski vode gospodarstvo ka potencijalnoj proizvodnji, zasnivajući svoje teze na Sayovom zakonu tržišta, koji se vodi nikakvim ili vrlo malim uplitanjem države u gospodarstvo.

J. S. Mill svojim je djelovanjem u ekonomiji ukazao na mnoge bitne činjenice. Mill je ukazao na činjenicu da proizvodnja nije individualna aktivnost, gdje je pokazao prve korake svoje socijalne osviještenosti. Pokušao je utilitarizam osloboditi jednostrane određenosti, istaknuti kvalitativnu stranu duhovnog zadovoljstva iznad tjelesnoga. Millov ideal u društvu su slobodni pojedinci, razvijene individualnosti, ostvarujući potencijale koje je moguće dostići. Prema Millu, ljudska se bića razlikuju od ostalih živih jer su sposobni racionalno rasuđivati i postići svoje ciljeve naglašavajući ideal individualizma. Dobrog društvo prema Millu je društvo gdje je zastupljena individualna sreća, zadovoljstvo i napredak.

Nemoguće je razlučiti Millovo djelovanje i reći koje je područje važnije. Mnogi su ga gledali kao socijalnog reformatora, smatrali začetnikom socijalnog liberalizma. No, ekonomskim doprinosima je Mill zaokružio klasičnu ekonomiju. Podijelio je zakone na društvene zakone raspodjele koji su bili skloni promjeni i zakone vezane za proizvodnju, koji su prema Millu ne promjenjivi. Svoj je doprinos dao pokušajem nadopune Ricardovom modelu pokazujući svoje razumijevanje u oscilacijama cijena i promjenom odnosa troškova. No što se tiče Ricarda, nije stao tu, prihvatio je stacionarno stanje i to puno optimističnije, pa je njegovo čak bilo i poželjno stanje gospodarstva. Prihvatio teoriju troškova proizvodnje i tvrdio da je korisnost gornja granica vrijednosti. Formulirao je teoriju fonda najamnina prema kojoj kretanje nadnica ovisi o kretanju stanovništva, a stanovništvo o zakonu o opadajućim prinosima. Raspravljao je Mill o vlasništvu i nasljedstvu, podržavši sustav privatnog vlasništva i laissez-faire teoriju. Kako bi postigao veću pravednost zagovarao je progresivne poreze na nasljedstvo, ali proporcionalne na oporezivanje dohotka. Klasična ekonomska škola smatraju mnogi završila je zaslugom ovog velikog ekonomista. Odricanje

Milla od klasične doktrine o nadnicama navodi se kao kamen spoticanja klasične ekonomije. Razdoblje klasične ekonomije završava negdje oko 1930. godine kada je nastala kriza.

Nezahvalno je kritizirati ovakvog, prije svega čovjeka, a potom priznatog ekonomista. Iznimno inteligentna osoba, koja je sve svoje uspjehe zaslužna svom trudu i upornosti. Mill je pokazao iznimnu osviještenost o drugima, brinući o zakonima koji bi sirotinji pomogli da se izvuku iz jaza siromaštva. Nemoguće je reći gdje je bio uspješniji, jer ekonomske teze i teorije za koje se zalagao jasno i danas imaju svoju uporabu, a socijalna pitanja kojim se bavio su sveprisutni problemi današnjice. Autor rada na cijeli Millov opus gleda kao popravljavanje do tada postavljenih teorija, bez da izađe iz okvira učenja klasične škole. Mill možda i je zadnji „učitelj“ klasične škole, ali to ne znači i da je odgovoran za njezin prestanak djelovanja. Velika je zasluga Milla u teoriji laissez fairea, složit će se autor da bi trebao biti pravilo i odstupanje od njega koje ne donosi opće dobro, kako kaže Mill, je „zlo“. Nije li i danas, državna intervencija glede školovanja, zaštite okoliša ili pak zaštite potrošača, opće dobro i svatko od nas slaže se da bez uplitanja Države ne bi bilo moguće samostalno biti uspješan u rješavanju istoga. To su samo neke od iznimki gdje je Mill itekako doprinio boljoj današnjici, 21. stoljeću koje je daleko od njegovog djelovanja i postojanja bilo. No, u samom zaključku ne možemo ne prokomentirati njegovu suradnju sa radničkim sindikatima, ono zbog čega je najviše kritiziran, koji tada nisu bili toliko jaki i sposobni promijeniti prava radnika i inzistirati na povećanju njihovih plaća. Je li naklonost njima i reformama u društvu, potaknula John Stuart Milla na promjenu svoga stava o doktrini o fondu nadnica, sa sigurnošću ne možemo tvrditi ali ukoliko je, učinio je to s razlogom. Koliko god manjkavi njegovi razlozi bili, koliko god ne imali uporište u teoriji, Mill je još jednom pokazao da je veliki mislilac i možda nije uvjerio svih da je njegovo odricanje opravdano, ali je potaknuo one koji nakon njega slijede, da opravdaju svoja mišljenja koja se možda protive njegovom.

Literatura

Knjige:

1. Ekelund, R. B. Jr. i Hebert, R. F.: *Povijest ekonomske teorije i metode*, Treće izdanje, MATE, Zagreb, 1997.
2. Lunaček V.: *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet /Ekonomski fakultet, Zagreb, 2004.
3. Ravlić, S.: *Poredak slobode*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2001.
4. Samuelson, P.A. I Nordhaus, W.D.: *Ekonomija*, 18. izdanje, MATE, Zagreb, 2007.
5. Schumpeter J. A.: *Povijest ekonomske analize, I i II*, Informator, Zagreb, 1975.
6. Strahinja, D.: *Politika i strategija međunarodne razmjene*, Rijeka, Express digitalni tisak, 2000.

E-Knjige:

1. Mill, J. S.: *A System of Logic*, London, J. W. Parker, 1843.
Dostupno na: https://ebooks.adelaide.edu.au/m/mill/john_stuart/system_of_logic/
(pristupljeno:18.12.2016.)
2. Mill, J. S.: *Autobiography*, New York, Columbia university press, 1924.
Dostupno na: https://ebooks.adelaide.edu.au/m/mill/john_stuart/m645a/
(pristupljeno:18.12.2016.)
3. Mill, J. S.: *On Liberty*, London, Longman, Roberts, & Green Co., 1869.
Dostupno na: https://ebooks.adelaide.edu.au/m/mill/john_stuart/m645o/
(pristupljeno:19.12.2016.)
4. Mill, J. S.: *Representative Government*, London, Parker, son, and Bourn, 1861
Dostupno na: https://ebooks.adelaide.edu.au/m/mill/john_stuart/m645r/
(pristupljeno:19.12.2016.)
5. Mill, J. S.: *The Principles of Political Economy*, London, Longmans, Green and Co., 1848.
Dostupno na: https://ebooks.adelaide.edu.au/m/mill/john_stuart/m645p/index.html
(pristupljeno: 21.12.2016)
6. Mill, J. S.: *The Subjection of Women*, London, Longmans, Green and Co., 1869.
Dostupno na: https://ebooks.adelaide.edu.au/m/mill/john_stuart/m645s/
(pristupljeno: 21.12.2016.)

7. Mill, J. S.: *Utilitarianism*, Indianapolis, Hackett Pub. Co., 1979.

Dostupno na: https://ebooks.adelaide.edu.au/m/mill/john_stuart/m645u/

(pristupljeno: 19.12.2016.)

Članci:

1. Baccarini, E., John Stuart Mill, u E. Kulenović (ur.), *Moderna politička teorija*, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, 2013., str. 291.-330.str.

Dostupno na: https://bib.irb.hr/datoteka/676935.Mill_udzbenik.pdf (pristupljeno: 12.01.2017.)

2. Ferenčak, I., Kompendij o (neo)liberalizmu. // *Ekonomski vjesnik*. 24, (2011), 2, str. 337.-347.

Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/113166 (pristupljeno: 20.12.2016.)

3. Finci, P., Autobiografija i pitanje identiteta, *Filozofska istraživanja istraživanja* 124 God. 2011. Sv. 4 (707–718.str).

Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/122669 (pristupljeno: 26.01.2017.)

4. J. S. Mill, Unions, and the Wages Fund Recantation: A Reinterpretation, E. G. West and R. W. Hafer, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 92, No. 4 (Nov., 1978), pp. 603-619;

Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1883178> (pristupljeno: 20.12.2016.)

5. Medić Š. Đ., Schumpeterova koncepcija povijesti ekonomske analize i moderna metodologija ekonomije, *Ekonomski pregled*, br. 9-10, 2000., str.928.-953.

Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/45484 (pristupljeno: 12.01.2017.)

6. Puškarić, M., Liberalna gospodarska teorija, *Polit. misao*, Vol. XXXI, (1994), No. 3, str. 82-91.

Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/163522 (pristupljeno: 26.01.2017.)

7. Ravlić, S., J. S. Mill, H. Taylor i prava žena, *Polit. misao*, Vol XXXVII, (2000.), br. 3, str. 70.-85.str.

Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/42860 (pristupljeno: 20.12.2012)

8. Ravlić, S., Millova teorija liberalne demokracije, *Polit. misao*, Vol XXXV, (1998.), br. 4, str. 145—162.

Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/51258 (pristupljeno: 20.12.2012.)

9. Roguljić, N. i ostali, Eksponencijalna funkcija i njezine primjene u realnom životu, *Poučak* 53.

Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/166771 (pristupljeno: 26.01.2017.)

10. Strpić, D., Politička ekonomija ..., Polit. misao, Vol XXXVIII, (2001.), br. 1, str. 64.-81.

Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/39394 (pristupljeno: 12.01.2017.)

Ostalo:

1. A web of English history: <http://www.historyhome.co.uk/people/mill-j.htm>

(pristupljeno 16.12.2016.)

2. About,Inc: http://economics.about.com/od/famouseconomists/a/david_ricardo.htm

(pristupljeno 16.12.2016.)

3. Econlib: <http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Smith.html>;

<http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Mill.html>

(pristupljeno 16.12.2016.)

4. Economic Theories: <http://www.economictheories.org/2008/07/john-stuart-mills-recantation-wage-fund.html>

(pristupljeno: 20.12.2016.)

5. Ekonomski fakultet Zagreb:

<http://web.efzg.hr/dok/med//ljurcic/6.%20ME%C4%90UN%20EKON%20-%20GRAF%20ANALIZA.ppt>.

(pristupljeno: 17.12.2016.)

6. History of Science and Mathematics: <http://hsm.stackexchange.com/>,

<https://i.stack.imgur.com/pCiFE.png>

(pristupljeno: 18.12.2016.)

7. Hrvatska enciklopedija: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56259>,

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40900>

(pristupljeno 16.12.2016.)

8. New World Encyclopedia: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Jean-Baptiste_Say

(pristupljeno: 16.12.2016.)

9. Sveučilište u Zadru:

http://www.unizd.hr/portals/4/nastavni_mat/1_godina/ekonomija/ekonomija_34.pdf

(pristupljeno: 16.12.2016.)

10. The history of economic thoughts: <http://www.hetwebsite.net/het/profiles/petty.htm>

(pristupljeno:16.12.2016.)

11. Victorian web: <http://www.victorianweb.org/economics/malthus.html>

(pristupljeno: 16.12.2016.)

Popis slika

Popis slika

Slika 1. Grafički prikaz ponude i potražnje Fleeming Jenkin 1870.god.....16

Slika 2. Recipročna potražnja i trgovinska ravnoteža.....19

Sažetak

John Stuart Mill intelektualna je figura 19. stoljeća, nastala strogim odgojem svoga oca. Neumorno se zanimao za „sve i svašta“. Utilitarizam pisaca klasičnog liberalizma nastojao je uskladiti sa socijalnim načelima. Svoj intelekt pokušao prikazati u djelu koje će naći svoju praktičnu primjenu, a kvalitetom odgovarati „Bogatstvu naroda“. Uvidio je da do podizanja efikasnije strukture, mora prvo razrušiti dio po dio stare, jer probleme i zadaće javne uprave nije moguće riješiti bez uplitanja države, laissez faire smatra općim pravilom za upravljanje ekonomskim poslovima države. Za razliku od Ricarda i Smitha, napustio je pesimizam vezan za stacionarno stanje. Optimizam pokazao i kod Malthusovog zakona populacije. Međutim, kod teorije nadnica smatra da se ukupna svota kapitala namijenjena za plaćanje radnika, uz poznati broj stanovnika i investirani kapital, ne može mijenjati osim u slučaju nove investicije u proizvodnju i povećanje broja stanovnika, bio je i pesimističniji od Ricarda. Millov je rad strogo pozitivistički okvir, nauke svojih učitelja nastojao uklopiti u socijalno-političke misli razvoja budućnosti.

Ključne riječi: intelektualna figura, laissez faire, optimizam, pozitivistički okvir

Abstract

John Stuart Mill is an intellectual figure of the 19th century, became what he was by the strict upbringing of his father. He was interested in „anything and everything". He tried to reconcile utilitarianism of classical liberalism writers with social principles. He tried to write the book which will find practical application with the quality that will match "Wealth of Nations". He saw that raising the efficient structures must start with bringing down old parts of it, because the problems and tasks of public administration can not be solved without state interference. He considers laissez faire as a general rule for the management of economic of the country. Unlike Ricardo and Smith, he left the pessimism about the steady state. He continues with optimism also in Malthus`s population law. However, in the theory of wages, he considers that the total amount of capital must be intended for the payment of workers, with the known population and invested capital. It can not be changed except in the case of new investments in production or population increase. He was more pessimistic than Ricardo at it. Mill's work is strictly positivist framework, knowledge of his teachers that he tried to fit into the social and political thought of the future development.

Keywords: intellectual figure, laissez faire, optimism, positivistic framework